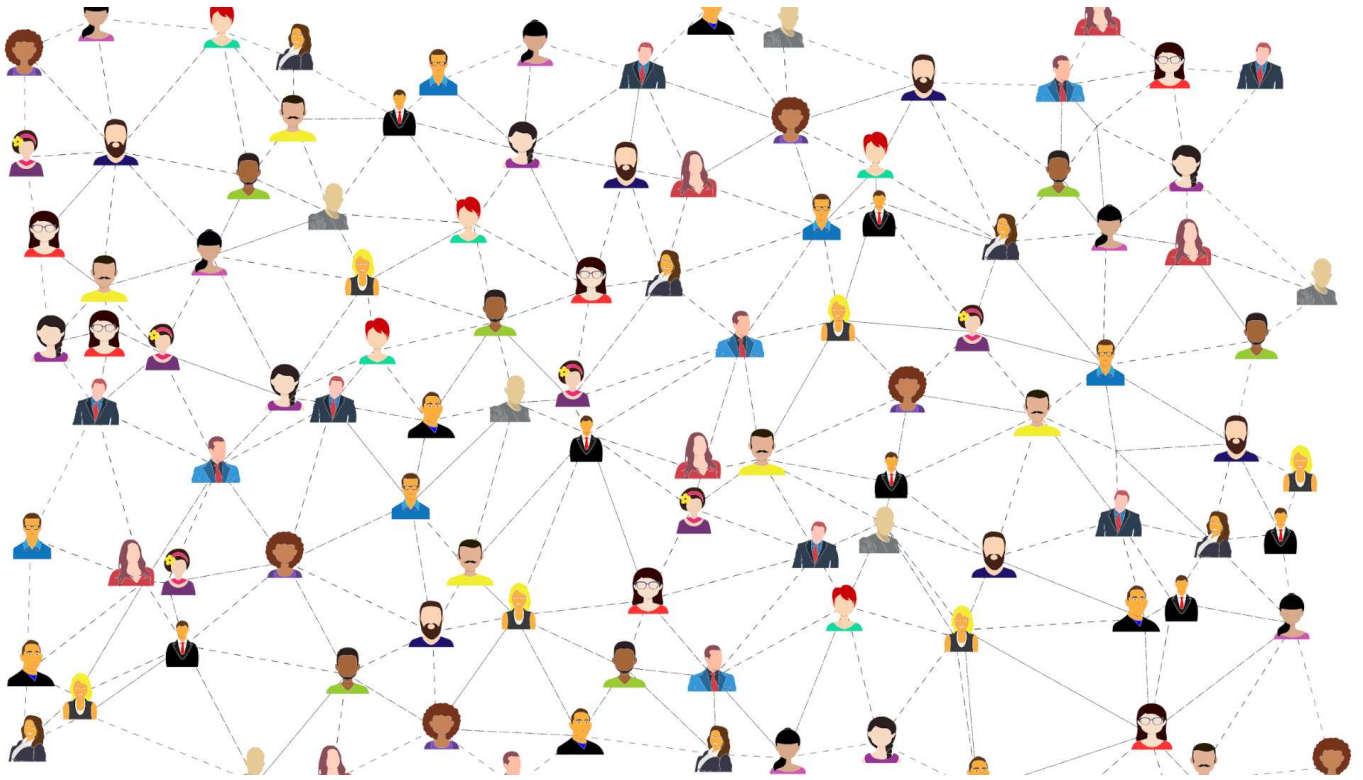

Neologizmy, czyli innowacje językowe

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Film 1.](#)
- [Film 2.](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Stanisław Młodożeniec, *XX wiek*, dostępny w internecie: <http://hamlet.edu.pl/shi/teksty/?id=mlodozieniecs&idu=001>.
- Źródło: Krystyna Waszakowa, *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim*, Warszawa 2017, s. 96–98.

Czym jest innowacja językowa? W jaki sposób powstają nowe jednostki w systemie językowym?

Najciekawsze przykłady neologizmów znajdujemy w poezji. Awangardowi twórcy eksperymentują z językiem – ich praca literacka jest często właśnie pracą w języku – próbą rozbicia zastanych konstrukcji, w celu wydobycia nowych znaczeń. Rozumienie relacji leksykalnych pozwala na wzbogacenie języka, na jego nieustanny rozwój.

Wyrazy mogą wchodzić ze sobą w różnego rodzaju relacje systemowe. Oznacza to, że dane słowo może pozostawać do innych w stosunkach np. synonimicznym, antonimicznym, homonimicznym, może też stanowić derywat (formę utworzoną według reguł słowotwórstwa) innego leksemu. Także większość neologizmów, czyli nowych wyrazów lub nowych znaczeń starych wyrazów, pozostaje w związku z istniejącym zasobem słownika, odwołując się do formy i struktury odnośnych baz słowotwórczych.

Twoje cele

- Poznasz sposoby tworzenia nowych wyrazów.
- Scharakteryzujesz rodzaje zapożyczeń.
- Wyjaśnisz, jakie funkcje pełnią neologizmy.

Przeczytaj

Neologizmy

Nowe elementy pojawiające się w języku nazywane są neologizmami (innowacjami językowymi). Jeśli wejdą na stałe do języka polskiego, przestają być neologizmami. Bodźcem do ich tworzenia są określone potrzeby nazewnicze (gdy np. powstaje nowa instytucja, nowy przedmiot, wynalazek) lub ekspresywne (sposób wyrażania uczuć).

Wyróżniamy neologizmy:

- słowotwórcze – utworzone od wyrazów już istniejących przez dodanie różnych formantów (np. *ludobójstwo*, *stoczniovec*, *oprogramowanie*),
- semantyczne (neosemantyzmy, nowoznaczniki) – wyrazy od dawna istniejące we współczesnym zasobie leksykalnym, ale używane w nowym znaczeniu, zaczerpniętym z języka obcego (np. *totalny* > *zupełny*, *ogólny*, *absolutny*, *promocja* > *reklama*, *popieranie*, *losowanie*),
- frazeologiczne – polegają na wiązaniu już istniejących wyrazów w nowe połączenia o charakterze względnie stałym (*przodownik pracy*, *szara strefa*, *próg podatkowy*, *gasić strąki*, *gruba kreska*).

Fundamentalnym dla każdego języka zjawiskiem jest **derywacja**, czyli tworzenie nowych wyrazów od tzw. wyrazu podstawowego za pomocą środków słowotwórczych (formantów). Z uwagi na pozycję afiksu względem **rdzenia** najczęściej spotyka się w polszczyźnie:

- **prefiks** (przedrostek) – **od-**cedzić
- **sufiks** (przyrostek) – małp-**ka**
- **interfiks** (między dwoma rdzeniami) – np. literatur-**o**-znawca

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Zapożyczenia

Zapożyczenia to wszelkie elementy językowe (fonetyczne, fleksyjne, słowotwórcze, składniowe, wyrazy, wyrażenia, zwroty) przejęte z języka obcego lub na nich wzorowane. Należą do nich germanizmy (język niemiecki), galicyzmy (język francuski), rusycyzmy (język rosyjski), latynizmy (język łaciński), anglicyzmy (język angielski) i inne.

Można je klasyfikować według różnych kryteriów. Dla przykładu **zapożyczenia właściwe** obejmują przejęcie formy i znaczenia wyrazu (*trolejbus* – z ang. *trolleybus*); **kalki** (repliki), jeśli powstaje jak gdyby przekład dosłowny (*nasto-la-tek* – z ang. *teen-ag-er*); **cytaty** – jeśli w tekście polskim zachowują obce brzmienie lub pisownię (ang. *fair play*, *status quo*); **zapożyczenia częściowo przyswojone**, używane powszechnie, ale ze względu na postać fonetyczną, są nieodmienne (*kakao*, **spaghetti*); **zapożyczenia całkowicie przyswojone** – wyrazy obcego pochodzenia z polskimi końcówkami (*sweter*, *planeta*).

Zapożyczenia wzbogacają rozwój każdego języka. Jednak należy zachować umiar w ich używaniu. Snobizm i moda na wyrazy obce (szczególnie, gdy ich znajomość jest powierzchowna) utrudniają zrozumienie wypowiedzi.

Wśród wyrazów modnych często używane są przede wszystkim wyrazy obce o charakterze naukowym (*adekwatny*, *spektakularny*), sformułowania urzędowe (*w ramach*, *w temacie*), kolokwializmy (*cool*, *spoko*, *wow*). Mniej precyzyjny stał się czasownik *posiadać* (kiedyś dotyczył przedmiotów o dużej wartości materialnej), traktowany jako synonim czasownika *mieć*. Przymiotnik *prawidłowy* bywa nadużywany, zastępując *właściwy*, *odpowiedni*. Czasownik *artykułować* – zamiast *wyrażać*, *opisywać*.

“ **Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim**

W nowym znaczeniu przenośnym przymiotnika *chirurgiczny* związek z podstawą słowotwórczą opiera się na [...] niedefinicyjnej, akcydentalnej cesze, „zarejestrowanej” w nazwie.

Por. następujące konteksty:

Chirurgiczne cięcia na polskim niebie

Ryanair tnie siatkę polskich kierunków niczym wytrawny chirurg. Bez zbędnych emocji irlandzka linia kalkuluje swoje możliwości na nowy sezon, czego efektem jest likwidacja aż czternastu polskich tras¹.

Chirurgiczne cięcie Moskwy

Nie bardzo rozumiem fakt, że kontrolerów rosyjskich przesłuchuje się dopiero po 10 miesiącach od katastrofy. Przecież wydarzenia z 10 kwietnia 2010 r. coraz bardziej zacierają się w ich pamięci. Istnieje biologiczny mechanizm wypierania ze świadomości rzeczy trudnych, niewygodnych i bardzo stresogennych².

W obu cytatach połączenie *chirurgiczne cięcie* odnosi się do podstawowego znaczenia tego przymiotnika ‘związany z wykonywanym przez chirurga zabiegiem operacyjnym’, por. kolokacje *narzędzie chirurgiczne*, *zabieg chirurgiczny*, przy czym cechą podtrzymującą związek między znaczeniem medycznym przymiotnika *chirurgiczny* a jego użyciem metaforycznym jest zauważone przez twórcę [...] w zakresie następujących cech definicyjnych: ‘precyzja/dokładność’ i ‘nieodwracalność’.

W pierwszym cytacie na opartą na relacji podobieństwa motywację [derywatu](#) wskazuje wyraz *chirurg*[...]. W drugim cytacie, którego interpretacja jest trudniejsza, znaczenie użytego w tytule wyrażenia jest niedookreślone – jego sens odbiorca może jedynie wykoncypować z kontekstu oraz na podstawie posiadanej wiedzy

(również o wydarzeniach, o których mowa w tekście). W obu przykładach między zestawianymi pojęciami istnieje silna więź w zakresie podobieństwa – podtrzymuje ją użyty w znaczeniu przenośnym rzeczownik *cięcie*. W przykładzie drugim podobieństwo między wykonywanym przez chirurga zabiegiem operacyjnym a postępowaniem Moskwy (władz rosyjskich, MAK-u) dotyczy również ‘precyzji’ – tę mówiący upatruje w celowo opieszałym działaniu Moskwy, obliczonym na zadziałanie sprzyjających jej określonych mechanizmów, które podaje w zacytowanej wypowiedzi. Te i następne przykłady pokazują, jak ważną rolę we właściwym, tj. zgodnym z intencjami nadawcy rozumieniu, pełni kontekst, ujawniający nie tylko znaczenie figuratywne przymiotnika *chirurgiczny*, ale też jego profil. [...]

„Chirurgiczne cięcia” w Starostwie

Dość zaskakujący temat został po raz pierwszy wywołany przez posła [...] na poniedziałkowej konferencji prasowej [...]. W jej trakcie poinformował o „kryzysie”, w jakim miał się znaleźć oddział chirurgiczny gnieźnieńskiego szpitala. Mowa była o konkursie na prowadzenie opieki medycznej w tym zakresie, do którego zgłosiła się firma zewnętrzna. To w rezultacie ma doprowadzić do zwolnienia obecnej, kilkusobowej załogi lekarskiej³.

Na tej samej cesze opiera się rozszerzenie metaforyczne w wyrażeniu *chirurgiczne naloty/chirurgiczne naloty bombowe* ‘takie, które dokonywane są z wielką dokładnością, precyzją co do miejsca bombardowania, bez zaplanowanego niszczenia obiektów cywilnych; z precyzją, z jaką chirurg wykonuje zabieg, operację’.

Por.

Cała Operacja Anakonda miała na celu uzyskanie przewagi na terenach wschodniego Afganistanu. Dowództwo amerykańskie, w tym teoretyk, cywilny dowódca, a zarazem ówczesny sekretarz obrony Donald Rumsfeld nie uwzględniło jednak, że jest to teren bardzo górzysty, a przez to trudny do zdobycia i niesprzyjający przy przeprowadzaniu natarcia. W skrócie: o wiele łatwiej jest się tam

bronić, niż atakować. [...] W dodatku Donald Rumsfeld prezentował specyficzną „doktrynę wojenną”.

Uważał bowiem, że tego typu operację da się przeprowadzić z użyciem sił lądowych oraz przy wsparciu precyzyjnych uderzeń sił lotniczych (tzw. chirurgiczne naloty) na przeciwników stawiających opór⁴.

Omawiane tu połączenie *chirurgiczne naloty* jest kalką angielskiego wyrażenia *surgical strikes*; o motywacji nowego znaczenia przymiotnika w polszczyźnie decyduje wyrazistość jego związku z przymiotnikiem *chirurgiczny* w znaczeniu niefiguratywnym.

Źródło: Krystyna Waszakowa, *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim*, Warszawa 2017, s. 96–98.

Słownik

antonimia

relacja przeciwstawności znaczeń

derywacja

(łac. *derivatio* – ‘pochodzenie’) tworzenie nowych wyrazów od wyrazu podstawowego za pomocą środków słowotwórczych

derywat

wyraz nowo powstały w procesie derywacji (słowotwórstwa)

interfiks

międzyrostek słowotwórczy (nazywany też spójką)

prefiks

przedrostek słowotwórczy

rdzeń

podstawa słowotwórcza wyrazu, nośnik znaczenia leksykalnego

sufiks

przyrostek słowotwórczy

Film 1.

Polecenie 1

Na podstawie wykładu opisz sposoby tworzenia neologizmów słowotwórczych.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DglGX85YK>

Film pod tytułem Relacje leksykalne i neologizmy. Część pierwsza.

Polecenie 2

Podaj funkcje neologizmów słowotwórczych.

Film 2.

Polecenie 1

Na podstawie wykładu podaj kilka źródeł neologizmów frazeologicznych.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DuWIOS42c>

Film pod tytułem Relacje leksykalne i neologizmy. Część druga.

Polecenie 2

Podaj kilka własnych przykładów neologizmów semantycznych.

Ćwiczenie 1

Odpowiedz na pytanie, jaki jest warunek transferu neologizmu z poziomego uzusu do poziomu normy językowej.

Ćwiczenie 2

Wiersz Stanisława Młodożeńca pt. *XX wiek* jest pełen neologizmów. Wybierz z niego 3 czasowniki i zapisz je. Następnie odpowiedz, co świadczy o przynależności wybranych przez ciebie neologizmów Młodożeńca do czasowników.

((Stanisław Młodożeniec

XX wiek

zawiośniało – latopędzi przez jesienność białośnieże

– KINEMATOGRAF KINEMATOGRAF
KINEMATOGRAF...

słowikując szeptolesia falorycznie caruzieją

– GRAMOPATHEFON GRAMOPATHEFON
GRAMOPATHEFON...

iokohama – kimonooka cię kochają z europy

– RADIOTELEGRAM RADIOTELEGRAM
RADIOTELEGRAM...

espaniołę z ledisami parlowacąc sarmaceniem

– ESPERANTISTO ESPERANTISTO
ESPERANTISTO...

odwarszawiam komentuję odsłoneczniam

– AEROPLAN AEROPLAN...

zjednoliterzam paplomanie

– STENOGRAFIA...

Źródło: Stanisław Młodożeniec, *XX wiek*, dostępny w internecie: <http://hamlet.edu.pl/shi/teksty/?id=młodozeniecs&idu=001>.

Dla nauczyciela

Autor: Marta Kulikowska

Przedmiot: Język polski

Temat: Neologizmy, czyli innowacje językowe

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Cele kształcenia – wymagania ogólne

II. Kształcenie językowe.

1. Pogłębianie funkcjonalnej wiedzy z zakresu nauki o języku.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń:

4) określa rodzaje zapożyczeń i sposób ich funkcjonowania w polszczyźnie różnych epok; odnosi wskazane zjawiska do współczesnej polszczyzny;

3. Komunikacja językowa i kultura języka. Uczeń:

10) charakteryzuje zmiany w komunikacji językowej związane z rozwojem jej form (np. komunikacji internetowej).

4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń:

1) stosuje zasady ortografii i interpunkcji, w tym szczególnie: pisowni wielką i małą literą, pisowni łącznej i rozłącznej partykuły nie oraz partykuły -bym, -byś, -by z różnymi częściami mowy; pisowni zakończeń -ji, -ii, -i ; zapisu przedrostków roz-, bez-, wes-, wz-, ws-; pisowni przyimków złożonych; pisowni nosówek (a, ę) oraz połączeń om, on, em, en ; pisowni skrótów i skrótowców;

2) wykorzystuje składniowo-znaczeniowy charakter interpunkcji do uwypuklenia sensów redagowanego przez siebie tekstu;

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

- 11) stosuje zasady poprawności językowej i stylistycznej w tworzeniu własnego tekstu; potrafi weryfikować własne decyzje poprawnościowe;
- 12) wykorzystuje wiedzę o języku w pracy redakcyjnej nad tekstem własnym, dokonuje korekty tekstu własnego, stosuje kryteria poprawności językowej.

IV. Samokształcenie.

9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele lekcji. Uczeń:

- omówi sposoby tworzenia nowych wyrazów;
- scharakteryzuje rodzaje zapożyczeń;
- wyjaśni, jakie funkcje pełnią neologizmy.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel zadaje pytania otwierające dyskusję wstępną lekcji: W jakich sytuacjach powstają w języku nowe wyrazy? Jak przebiega ten proces? Czy już istniejące wyrazy mogą zyskać nowe znaczenia? Dlaczego? Uczniowie odpowiadają, przywołując przykłady z języka, którym się posługują na co dzień albo znają z mediów.

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel prosi, by uczniowie wykonali w parach polecenie 1 towarzyszące filmowi nr 1. Następnie prosi wybrane osoby o przedstawienie odpowiedzi, weryfikuje ich poprawność.
Następnie uczniowie dzielą się na 4-osobowe grupy, w których wykonują następujące zadanie: wyszukajcie w internecie memy utworzone przy użyciu neologizmów. Sporządźcie listę takich słów i przeanalizujcie mechanizmy powstania. Po upływie wyznaczonego czasu uczniowie prezentują i porównują efekty swojej pracy.
2. Wybrana osoba odczytuje polecenie drugie z sekcji multimedialnej: Wskaż funkcje neologizmów słowotwórczych. Chętna osoba odczytuje odpowiedź.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel odtwarza w klasie drugą część filmu. Uczniowie na podstawie wykładu wskazują kilka źródeł neologizmów frazeologicznych. Następnie wykonują oba ćwiczenia zamieszczone w sekcji.

Praca domowa:

1. Podaj kilka własnych przykładów neologizmów semantycznych.

Materiały pomocnicze:

- <https://www.bijp.uw.edu.pl/files/Waszakowa2017.pdf>
- Renata Przybylska, *O języku polskim*, Kraków 2002.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Film 1.”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.